

קץ הלאומיות?

הרעיון הלאומי עומד היום בפני רגע מכריע בתולדותיו, ואותה הכרעה משקלה כבד במיוחד כשמדובר בישראל ובעתידה. בעולם כולו עולות טענות שלפיהן עבר זמנם של לאומים ומדינות לאום, ויש להעדיף על פניהם תפישות תת-לאומיות – של חברה מפוצלת לזהויות רבות; או על-לאומיות – המבקשות לעשות את מדינת הלאום לנחלת העבר. שתי התפישות הללו באות מכיוונים הפוכים, שכן את הראשונות מקדמים חסידי הפוסט-מודרניזם לסוגיו, בעוד שהשניות מושתתות דווקא על ניגודו הגמור, הליברליזם. אולם תוצריה של ברית בלתי קדושה זו גלויים לעיני כל: ביקורת הולכת וגוברת על רעיון הלאומיות, הן בחוגים אקדמיים והן ברמת התרבות הפופולרית. דפדוף בכל כתב עת כמעט, החל ברבעון אוניברסיטאי וכלה בעיתון עממי, ימצא בנקל שורה של התייחסויות ללאומיות כמושג נרדף לקנאות, נחשלות, פיגור, קיצוניות ואלימות.

אבל המציאות מראה כי חסרוננו או חולשתו של רעיון לאומי הם מתכון מוכח לערעור מסוכן של אומות ומדינות. מה שהביא להתפוררותן של ברית-המועצות ויוגוסלביה, ומה שמטיל היום סימן שאלה רציני על המשך הקיום הלאומי המאוחד של קנדה, מחד, או על המשך הקיום הלאומי הנפרד של מדינות האיחוד האירופי מאידך, הוא אותו הערעור של הרעיון הלאומי במדינות הללו. התפוררותו של הגוש הקומוניסטי הביאה אמנם עדנה קצרה ללאומיות במזרח אירופה, אך גם באזורים אלה החלו לעלות המגמות המוכרות של ערעור על הזהות הלאומית מצד התומכים בהצטרפות לאיחוד האירופי – למשל בסלובניה, הונגריה וצ'כיה.

אך טבעי הוא, אם כן, שבימים אלה אפילו אומות הנראות לכאורה מבוססות ויציבות מצויות בתהליך של תהייה על זהותן הלאומית וניסיון להגדירה מחדש. בבריטניה מנסה ראש הממשלה טוני בלייר לעצב מחדש את ה"מותג" הלאומי, להמציא מחדש את הבריטיות סביב ההגדרה – הכושלת למדי, יש להודות – "בריטניה הקולית", וזאת בתקווה להגדיר מחדש את עמדת מדינתנו מול האיום

בהתפוררות פנימית (השאיפות הלאומיות הסקוטיות) ומול סכנות ההסתפחות החיצונית (היבלעותה של בריטניה בתוך "ארצות-הברית של אירופה").

הרוסים, לאחר שאיבדו את הקומוניזם ואת האימפריה, עסוקים גם הם במאמץ מפורש להגדיר מחדש את זהותם ואת הרעיון הלאומי שלהם. הנשיא בוריס ילצין אף מינה ועדה ממלכתית שתפקידה הרשמי להעלות רעיון לאומי חדש עבור רוסיה. אומות אחרות בוחרות כמדומה בנתיב הפוך: ההולנדים, למשל, מנסים להיעשות יותר ויותר "אירופים", במחיר אבדן הדרגתי אך עקבי של ייחודם הלאומי. נראה כי הגורם העיקרי המעכב את המגמה הזו הוא העובדה שיתר עמי אירופה אינם ששים כל כך לאבד את זהותם הנפרדת. שכן לעומת אומות אחרות, הלאומיות ההולנדית הייתה תמיד חלשה יחסית לזהויות מקומיות, שבשלחן הייתה הולנד מעין ברית של מחוזות תחת כתר אחד, יותר מאשר מדינה לאומית של ממש.

התהליכים הללו משמעותיים במיוחד לגבי המדינה היהודית. ישראל מוצאת עצמה במצב יוצא דופן שבו הלאומיות שלה היא הוותיקה בעולם – ניתן לומר שהלאומיות ומדינת האומה הם במידה רבה רעיון יהודי, ועוד יותר מכך רעיון מקראי – ובד בבד עם זאת, בשל התנאים הייחודיים של ההיסטוריה היהודית, היא גם לאומיות חדשה ומתעצבת עדיין. נושאים כמו סממני מדינת הלאום, הסמלים הלאומיים או הקשר אל הארץ הם בישראל עדיין בשלב של הגדרה וגיבוש. אך בו בזמן נשמעים קולות בעלי משקל הקוראים לעצור את תהליכי הגיבוש האלה ולוותר על הזהות הלאומית היהודית בכלל, או לפחות במישור המדיני – דהיינו, לוותר על קיומה של מדינת הלאום היהודית.

הטענה הגלויה והמפורשת, שלפיה הריבונות הלאומית היהודית "התבררה כסכנה הגדולה ביותר לקיום התרבותי והמוסרי היהודי", מושמעת ללא ניד עפעף מעל דפי גיליון מרס 1998 של כתב העת היהודי-אמריקני ח'קון, במאמר מאת עורכו של כתב העת ח'יאוריה וביקורת (שמכון ון ליר מוציא לאור) – גורמים בעלי מעמד בעולם האינטלקטואלי בארצות-הברית ובישראל. והעובדה שרק מעט יותר מחמישים שנה חלפו מאז המימוש הזוועתי של חוסר הריבונות המדינית היהודית, אינה מפריעה ליוצרי הקביעה הנ"ל להמשיך ולטעון כי כל כוח צבאי יהודי באשר הוא רע, שכן "מאז עצמאות מדינת ישראל, יהודים הרגו עשרות אלפי לא-יהודים, ומספר היהודים שנהרגו בשרתם בצבא הישראלי גדול ממספר היהודים שנהרגו בידי לא-יהודים ברחבי העולם". העובדה שרוב רובם של ההרוגים "הלא-יהודים" נספו בנסותם לחסל את היהודים ואת מדינתם, ושחללי צה"ל מתו כדי להגן על קיומם וביטחונם של בני עמם מפני חיילים וטרוריסטים "לא-יהודים", אינה חשובה, כנראה. מה שחשוב הוא כי יהודים המגינים על עצמם על

ידי אחיזה בנשק הם תופעה שלילית בהגדרה, וכדי לשרשה יש לעקור את הבסיס המאפשר מצב כזה – קיומה של מדינה יהודית. ואין מדובר בפן כזה או אחר שלבשה המדינה היהודית בימינו, אלא בעצם "רעיון המדינה היהודית".

לעומת ביטויים כאלה של רצון לבטל את קיומה של מדינת הלאום היהודית, נשמעים עדיין גם קולות אחרים, הטוענים כי המדינה היהודית אינה רק חשובה אלא אף חיונית. כך למשל טוען בעל הטור היהודי אמריקני החשוב צ'ארלס קראוטהמר, הגורס כי לאור התהליכים התרבותיים והדמוגרפיים המכריעים שעובר העם היהודי (ירידה בילודה והתבוללות), מדינת ישראל היא התקווה האמיתית היחידה לעתידו. במילים אחרות, בקיומה של מדינת ישראל תלוי המשך קיומו של העם היהודי (ויקלי סטודרד, 11 במאי, 1998). ודאי שהמערערים מבית על הזכות והצורך בקיום מדינה יהודית הם קולות שוליים יחסית, לפחות לעת עתה, אך כבר היום ניכרת חדירה של תפישותיהם הבסיסיות לגורמים שבלב החברה והמדינה. ניצנים ראשונים של ערעור על רעיון הריבונות הלאומית היהודית ניתן למצוא כבר גם בתחומי הקונצנזוס של התודעה הישראלית. רק לפני זמן קצר התפרסמה ברעש גדול קריאת "תנועות השלום" הישראליות לקהילה הבין-לאומית – ארצות-הברית, האיחוד האירופי והא"ם – לכפות, בעצם, הסדר מדיני על ישראל ושכנותיה. כפי שדווח בדיעווח אחרונות, בין התנועות המשתתפות נמנו גם "שלום עכשיו" ו"דור שלום", שאנשיהן הם חלק אינטגרלי מצמרת השמאל הישראלי, כמו למשל חברי הכנסת צלי רשף מהעבודה ודדי צוקר ממרצ, ואישי הציבור שלמה להט ויובל רבין.

זו הייתה הפעם הראשונה בתולדות המדינה שבה גורמים היושבים בלב המערכת הפוליטית והחברתית העמידו בסימן שאלה את תועלתה של הריבונות הישראלית. ובמילים אחרות, הם שאלו: האם המדינה הלאומית היא האמצעי העדיף והרצוי לפתרון בעיותיו של העם היהודי?

כאמור, הרעיון הלאומי היהודי – הציונות – טוען כי מדינה ריבונית היא הכלי הנכון והמוצלח ביותר להטבת מצבם של הפרט והכלל היהודיים. תמיד היו חולקים על כך, שטענו כי כלי הפעולה וההשפעה של הקהילה הבין-לאומית – ולא מדינה יהודית – הם הדרך הנכונה להטבת מצב היהודים. בארץ מתנגדי הלאומיות היו תמיד מיעוט מבוטל, ופעילותו של איש כיהודה לייב מאגנס, מאנשי "ברית שלום", שקרא לפני הקמת המדינה לקביעת גורל הארץ באמצעות כפייה בין-לאומית, נתקלה באותה עת בדחייה מקיר אל קיר בקרב היישוב היהודי. החידוש שבפניית "תנועות השלום" הוא שבין החותמים נכללים גם כאלה שהם חלק מלבה של המערכת הפוליטית והחברתית, ומשמעותו של המכתב

היא שגורמים מרכזיים במערכת הפוליטית הישראלית איבדו את אמונם ברעיון הלאומי. אם מדעת ואם לאו, הפנייה לגורמים בין-לאומיים בבקשה לכפות הסדר על הצדדים – הסדר שיושג ויישפט בקני מידה בין-לאומיים – פירושה הצבעת אי-אמון ביכולתה העקרונית של המדינה היהודית להשיג מטרה זו.

קיימים בעולם עוד שותפים להשקפה שכזו: כוויית, למשל, מודה שאינה מסוגלת להגן על עצמה מפני שכניה ומפקידה את קיומה בידי הקהילה הבין-לאומית; באיחוד האירופי יש המצהירים שרק ויתור על הריבונות הלאומית של המדינות השונות לטובת "ארצות-הברית של אירופה" יבטיח עתיד של שגשוג והשפעה לתושבי היבשת.

בישראל, עד לא מכבר, הייתה עמדה שכזו מוקצית מחמת מיאוס, בהשפעת תוצאותיו של חוסר הריבונות היהודית במחצית הראשונה של מאה זו. עתה נראה שהמצב השתנה. כבר יש כאלה הסבורים, לפחות במשתמע, כי דווקא הוויתור על הריבונות – לפחות במקרה המתואר – הוא האמצעי להשגת תוצאות עדיפות. אך הנכונות הזאת היא מדרון תלול ומסוכן, שהרי אם נוותר, ואפילו חלקית, על מדינת הלאום כפתרון לבעיית הקיום העיקרית שלנו, מדוע זה נמשך לחשוב כי בנושאים אחרים, כלכליים, חברתיים או תרבותיים, תוכל הריבונות הלאומית להציע את הפתרון הרצוי? ההכרה שהיהודים יכולים לסמוך בראש ובראשונה רק על עצמם ועל מדינתם בנתה את ישראל. ההכרה שהקהילה הבין-לאומית והעמידה המוסרית שלה הם כלים טובים יותר להשגת שלום ורווחה, משמעותה קץ רעיון המדינה היהודית. ולאחר שייעלם הרעיון, לא ירחק היום שבו תיעלם גם זכות קיומה של המדינה – בעיני תושביה ובעיני העולם גם יחד. אין לדעת איזו צורה ילבש המאבק על עתידו של הרעיון הלאומי בעולם, וההתפתחויות ברוסיה, באיחוד האירופי ובמקומות רבים נוספים יש בהן רמזים לכך שההכרעה בשאלת עתיד הלאומיות כלל אינה ברורה מראש. אך באשר לעם ישראל, הדיון על עתיד הרעיון הלאומי והריבונות הלאומית יש לו תפקיד מכריע בעיצוב פני עתידו. ואם נכונה התחושה שמבטא קראוטהמר במאמרו, בקביעתו שגורל העם היהודי כולו כרוך בעתידה של מדינת ישראל, הרי שמדובר במאבק על עצם המשך קיומו.

על כן זהו הדיון האמיתי הראוי לשנת היובל: האם הריבונות הלאומית היא הכלי העדיף לשמירת האינטרסים הקיומיים של היהודים בחמישים או במאה השנים הבאות? ומי שמדינת ישראל יקרה לו, צריך לדרוש מעצמו את היכולת להוכיח כי אכן כך הדבר.

אופיר העברי

אלול התשנ"ח / ספטמבר 1998